

De Burt

Uitgave van de Vereniging Heemkundekring
"Willem Snickerieme" te Hooge en Lage Zwaluwe

Redactie: A. Nelemans, Dordrecht
P.J.I. Marijnissen
J.J.M. Dubbelman-Bruynzeel
W.P.M. van Wezel
P.J.J. van Leest
J. Bos

Redactie-
adres: P.J.J. van Leest
Dorpsstraat 12a
4926 CR Lage Zwaluwe
tel. 01684-3266

DE BURT

nr. 5

juni 1988

INHOUD

	pag.
Verslag ledenvergadering	2
Twee jaar Heemkunde	3
Een rasechte Zwaluwnaar	4 t/m 6
De mannen van de Biesbosch	7 t/m 10
Griend, riet en biezen... ..	11 t/m 15
De familie Nelemans	16
Zwaluwse Zouaven	17 t/m 27
Zwaluwe honderd jaar geleden	28 t/m 31
Schutjes' beschrijving der Zwaluwse parochies	32 t/m 36
De veldwachter van toen.....	37-38
Het dorpsklooster	39-40

Druk: Dalma, Made

LEDENVERGADERING MUZIKAAL OPGELUISTERD MET OPTREDEN VAN "DIE GEBROEDERS".

Op 23 februari werd de derde jaarlijkse Algemene Ledenvergadering gehouden in het ontmoetingscentrum De Zonzeel te Hooze Zwaluwe.

De leden werden door de vereniging getrakteerd op koffie met een worstebroodje. Bij bestuursverkiezing waren volgens het rooster aftredend de heren P. Marijnissen en M. Baselier. Beide heren hebben zich herkiesbaar gesteld voor een periode van drie jaren. Bij acclamatie werden zij herkozen door de ledenvergadering. De voorzitter omschreef nog eens het begrip Heemkunde en de activiteiten en deed een beroep op de leden blijvend een heemkundige bijdrage te willen blijven leveren.

Secretaris P. Marijnissen en penningmeester M. Baselier brachten rapport uit namens het bestuur over de gang van zaken in het verenigingsjaar 1987. De vereniging telt over de 200 leden. Er is daadwerkelijke belangstelling bij de inwoners van Hooze en Lage Zwaluwe. Het bestuur voorziet een verdere groei van het ledenaantal. De kontributies blijven ongewijzigd. De financiële positie van de Vereniging is sterker geworden. De kascommissie over het financiële jaar 1988 bestaat uit de heren J. van Buuren uit Hooze Zwaluwe en A. Lucas uit Breda. Reserve is mevr. M. van Wezel.

De ledenvergadering ging met de commissie akkoord. De heer J. Budding werd bedankt voor zijn werk als lid van de kascommissie. Onze penningmeester de heer M. Baselier werkt niet met betaalkaarten maar haalt de contributies persoonlijk bij de leden op. Dit is ook een manier om met de leden in kontakt te blijven en zoals men in Zwaluwe zegt even te bürten. Dit is ook Heemkunde! De redaktie van De Bürt is versterkt met de heer R. van der Hammen. Er is een planning gemaakt door de redaktie, zodat er niks mis kan gaan om De Bürt in 1988 driemaal te laten verschijnen.

Ook enkele activiteiten in 1988 staan op het programma: Expositie en lezing over de Watersnood op 12 april te Lage Zwaluwe, café P. Ligthart.

In de zomer een volksdansgroep uit te nodigen. In het najaar twee lezingen, één over het vlas en een nog nader te bepalen heemkundig onderwerp.

De dames M. Terlaak, M. van Wezel uit Lage Zwaluwe en A. de Boer uit Hooze Zwaluwe zijn bereid gevonden de werkgroepen te versterken.

Het is een traditie geworden de vergadering te koppelen met een ontspannend gedeelte. Het bestuur heeft kosten noch moeite gespaard Die Gebroeders onder leiding van Eric Kolen uit de omgeving van Geldrop uit te nodigen. Die Gebroeders...: "Ze komme gère!!!" en: ("Van wâ ge gère doet, lei de nie veul!!!").

In april 1983 kwamen ze voor het eerst bijeen: een groep mannen, die één avond per week wilden zingen als vorm van ontspanning. Wat later zouden ze zich Die Gebroeders noemen, zo'n echte brabantse naam waarmee ze duidelijk wilden maken dat het hun vooral gaat om het zingen en persé niet om een uitgekookt repertoire en professionele prestaties! Het enthousiasme

echter, het meest in het oog en oor springende kenmerk van hun schaarse optredens, het moet een lolletje blijven!, slaat kennelijk elke weer over op de volle zalen, die ze weten te trekken. We sluiten ons hierbij ten volle aan. Een plezier om er naar te luisteren en te kijken.

Een dank je wel aan de familie Stevens voor het beschikbaar stellen van het orgeltje. Eric Kolen is per 1 januari 1988 in dienst getreden van de Stichting Brabants Heem als stafmedewerker en heeft in die hoedanigheid ook met een andere pet op de ledenvergadering toegesproken.

De ledenvergadering trok een goede belangstelling door de leden, maar het bestuur had op meer leden gerekend. Een ledenvergadering is immers een moment om elkaar te ontmoeten en wat foto's en andere boekjes in te kijken die door de zorg van mevr. N. Marijnissen-Watzeels waren uitgestald. Wij kijken terug op een gezellige heemkunde avond in het uitstekend uitgeruste ontmoetingscentrum De Zonzeel van Hooze Zwaluwe.

W.P.M. van Wezel, voorzitter.

NIEUW REDAKTIELID

Mevr. Dubbelman-Bruijnzeel, die tot voor kort deel uitmaakte van onze redaktie en als zodanig nog is opgenomen in de redaktie-samenstelling op de binnenkant van de kaft, heeft haar redaktielidmaatschap neergelegd.

Zij is opgevolgd door de heer C.IJ.-Rens- van der Hammen uit Lage Zwaluwe, aan velen uwer misschien al bekend als plaatselijk correspondent van "de Stem".

TWEE JAAR HEEMKUNDE EN RUIM 200 LEDEN

En nog steeds groeiende! Bedankt mensen, voor het vertrouwen in ons gesteld tijdens de afgelopen jaren. En tegen hen die misschien wel zeggen: "er gebeurt nog te weinig" zou ik willen zeggen dat hardlopers doodlopers zijn en daarbij: bijna alle bestuursleden hebben ook hun werk overdag en dikwijls ook 's avonds en soms ver buiten de gemeente.

Als WAO-er kan ik er misschien wat meer tijd aan besteden, hoewel ik ook enkele dagen per week als vrijwilliger actief ben in verpleegtehuis "Anaes" en ook de overige dagen mijn zorg uitgaat naar bejaarden en gehandicapten. Maar dat terzijde.

Toen de bestuursfuncties werden verdeeld heb ik het beheer van de penningen voor mijn rekening genomen. Niet om dat beheer zelf, maar ook om de aardigheid om weer eens bij de mensen langs te gaan om zelf de kontributie op te halen; dat vind ik persoonlijker dan het schrijven van accept-girokaarten of zoiets en je hoort ook meer van wat er bij de bevolking leeft. En ook doe je nog eens nieuwe ideeën op.

Dat afgaan van die routes ben ik als oud-postbode, van 1964 tot 1976, wel gewend en als je daarmee bezig bent en je wordt begroet met: "Ha,

postje!" doet je dat toch wel weer goed. Wat de begeleiding als zijnde penningmeester betreft wil ik de kascontrolecommissie hartelijk bedanken voor hun inzet en steun en ik spreek hierbij de hoop uit dat het ook de komende jaren weer zo vlot mag verlopen.

M. Baselier, penningmeester.

Een verhaal van een rasechte Zwaluwnaar: "Sjaan van der Veeke".

Op een zaterdagmorgen zijn wij, Piet Marijnissen en Wim van Wezel, op bezoek gegaan bij Bastiaan (roepnaam Sjaan) van der Veeke, bekend op Zwaluwe, zoals hij zelf lachend zegt, als "de'n Taaie". Wij moeten toegeven dat hij met zijn 88 jaren inderdaad die naam eer aandoet.

Hij zit er lekker ontspannen bij, daar op zijn kamer in het bejaardenctrum "de Ganshoek". Gezeten aan zijn tafel, en omgeven met foto's en artikelen uit het verleden luisterden we geboeid naar de verhalen uit zijn interessant arbeidsverleden.

Sjaan werd geboren op 27 Januari in het jaar 1900, op de Gaete. Zijn vader Dingeman van der Veeke was polderjongen en werkte bij de boeren op het land. Lien Koreman was zijn moeder, zij droeg een Brabants mutsje met z.g.n. blesjes, bosjes haar die in gebogen vorm voor onder de muts uitstaken. Deze "blesjes" waren van haar van Sjaan omdat die indertijd gitzwart haar had. Sjaan was getrouwd met Johanna Adriana van Kastel, uit de Flierstraat. Ze kregen 8 kinderen, een normale situatie in die tijd bij een Rooms Katholiek gezin. Ze zagen er niet tegenop ook nog een kind aan te nemen, n.l. Luci van Kastel. De bijnaam "de'n Taaie" heeft hij volgens een ongeschreven wet in Zwaluwe weer geërfd van zijn vader.

Sjaan van der Veeke, de hoofdpersoon in ons verhaal, is nachtwaker en jachtopziener geweest. We beperken ons even tot wat algemeen in de periode voor hij dienst deed in zijn dorp Lage Zwaluwe als nachtwaker.

De meeste van zijn kinderen wonen in Lage Zwaluwe. 1. Dingeman, Antoon, Tinus, Luci die getrouwd is met Jan Dingemans, Willy die getrouwd is met Piet Kavelaars, Tilly is getrouwd met Jo Hoogveldt en woont in Terheijden. Jo is woonachtig in Naaldwijk, Kees woont evenals Tilly in Terheijden. Lucy van Kastel die in het gezin van der Veeke opgroeide is getrouwd met Ad van Bragt, en woont in Wagenberg. Sjaan en zijn vrouw woonden eerst in de Kerkstraat, tegenover het huis van de Dominee. Daar was toen een hoepelmakerij van de Rooy. Op de zolder hadden zij een kamertje. Via de Gaet, waar ze weer wat later gingen wonen kwamen ze tenslotte terecht op het adres Dorpsstraat 33, wat vroeger een winkeltje was in klompen en papierwaren.

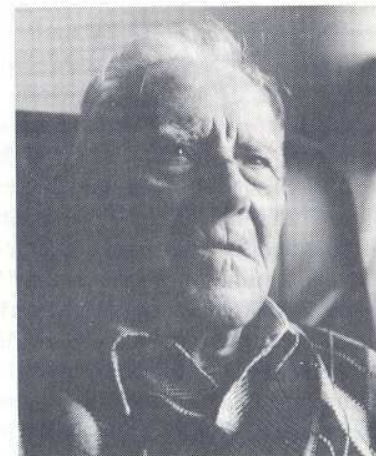
De Zusters hadden indertijd een bewaarschool, maar Sjaan herinnert zich nog Mentje Nootenboom, daarheen gingen kinderen die nog te klein waren voor de bewaarschool, het was een heel erg klein huisje dat aanleunde tegen

wat nu de Freddy-bar is. De lagere school in de beginjaren van de 20e eeuw werd geleid door ene meester Jansen. Ook Piet van Loon van de Gaete gaf daar les. De zusters van meester Jansen, Dina en Cato deden dienst als vervangsters. Na de lagere school volgde Sjaan verschillende cursussen. Ook buiten zijn werk naam Sjaan verplichtingen op zich. Hij was voorzitter van de voetbalclub "Hirundo". Deze vereniging had een boerenweiland als voetbalveld, aan de Groenendijk. Via een andere wei kwamen de voetballers op hun veld om hun wekelijkse match op zondag te spelen. Pastoor Gommers was echter niet te overtuigen van de noodzaak het Lof te verzetten van 13.30 naar 14.30 u. Hij was van mening dat het Lof, (toendertijd een verplicht nummer) niet hoefde te wijken voor de sport.

Een en ander leidde tot nogal wat spanningen binnen de parochie.

Van de Landarbeidersbond St. Deusdit was onze hoofdpersoon ook nog voorzitter. Dat was hij ook van de Katholieke Arbeidersbond "St. Jozeph", afdeling Bouw, in zijn dorp. Sjaan trad als 18-jarige vrijwillig in Militaire Dienst, bij het wapen der Genie. Via zijn werk als Militaire Politie in Limburg, kwam hij terug in zijn geboortedorp. Hij solliciteerde voor de functie van Nachtwaker in gemeentelijke dienst. Van 1930 tot 1935 was hij nachtwaker en onbezoldigd Rijksveldwachter.

In de jaren dertig was van Suylekom, bijgenaamd "de Pekker", Burgemeester van Hooge en Lage Zwaluwe. Naast zijn werk als nachtwaker verrichtte Sjaan allereerste werkzaamheden bij Openbare Werken. In zijn functie als Nachtwaker begon hij zijn werk 10 uur 's avonds tot 3 uur in de ochtend. Hij moest b.v. letten of de lichten bij de mensen uit waren. Het was verspilling als er in de nacht bij iemand licht brandde. U ziet wel ook toen, al was er geen sprake van energiecrisis, was men alert op deze zaken, ofwel: De geschiedenis herhaalt zich.

"Sjaan de'n Taaie"
(Foto: P. van Leest)

De Gemeente had nog een Nachtwaker in dienst n.l. Janus Ansems. Janus liep van Flierstraat tot Plantsoen en Sjaan van Gaete tot Blauwe Sluis. Bij elke nachtelijke ontmoeting tussen de twee Nachtwakers (alles donker, alleen licht van de zaklantaarns) riep Janus stevast tegen Sjaan "Tot straks als God het belijft". Janus Ansems was ook de Klepperman om noodslachtingen te melden. De nachtwakers droegen hun eigen burgerpak met een overjas die door de Gemeente beschikbaar werd gesteld.

Toen Sjaan de baan van Nachtwaker vaarwel zei, mocht hij de jas houden, echter uitsluitend tegen betaling. "Hou hem dan maar zelf!" zei Sjaan. Als Nachtwaker moest je niet bepaald bang zijn uitgevallen om in het donker, en dan bedoelen we ècht donker, met de hond je nachtelijke rondje te lopen. Bij Broere op Blauwe Sluis en trouwens op meerdere plaatsen hing een kastje met een soort prikklok die met een speciale sleutel versteld moest worden om aan te tonen dat de Nachtwaker op een bepaalde tijd daar zijn ronde had gelopen. Sjaan had echter een zwager een vals exemplaar laten maken, zodat indien nodig wat van de ronde kon worden afgeweken. Ter duidelijkheid: in de kastjes op Sluis en Molendijk hingen de sleutels die dus daar moesten worden opgehaald om de klok te kunnen verstellen, maar Sjaan had die sleutel dus in zijn bezit.

Soms waren er ook wel gevaarlijke situaties, zoals een keer toen hij zijn ronde liep op de Loonsche Dijk, en de hond begon te trekken bij het erf van Koreman. Er lagen 2 kerels, Sjaan schopte er eens tegenaan en zei:

"Overeind komen". "Eerst verstonden ze hem niet" vertelde hij verder, ze waren uitgebroken uit een strafinrichting te Merksplas. Hij nam de mannen mee, en begaf zich naar van de Kerkhove om ze in verzekerde bewaring te stellen. Van de Kerkhove was de officiële veldwachter. Deze gaf de sleutel van het brandspuithuis, waar ook de arrestantencellen waren, en zei: "Sluit ze maar op." 's Anderdaags gaf van de Kerkhove de arrestanten opdracht zich te voet naar Moerdijk te begeven en zich te melden bij de Marechaussees kazerne. Ze deden het nog ook! Om van de Kerkhove te redden van eventueel ontslag maakte Sjaan een leugentje om bestwil, en schreef in zijn rapport niet dat hij bij hem aanklopte om hulp.

Van Nachtwaker kwam hij alvorens Jachttopziener te worden eerst nog in dienst bij Piet Dubbelman (de Snor) als Hoepelmaker. "De Hoepelmakerslampen kwamen van de gemeente", zegt Sjaan nog grinnkend, "die haalden ze uit de straatverlichting". Natuurlijk herinnert Sjaan zich ook de plaatsen waar toen een echte "Burt" was. Bij van Ginneken en aan de Plasstraat bijvoorbeeld. Als "Gaetenaar" ging hij naar de Plasstraat om te "Burten". Hij is ook nog bij het waterleidingbedrijf geweest en daarvan herinnert hij zich dat hij bij de Protestanten mensen 's morgens een kopje thee kreeg voorgezet en bij de Katholieken een kopje koffie.

Van 1930 tot 1935 is Sjaan van der Veeke ook nog correspondent geweest van het "Dagblad van Noord Brabant en Zeeland" en tevens van "Het Hollands Diep" voor zijn dorp.

Sjaan van der Veeke woont vanaf 1972 in bejaardencentrum "De Ganshoek". Hij was de eerste bewoner, en is erg tevreden over zijn domicilie. "De eerste 3 dagen heb ik hier gratis vertoefd" zegt hij, "want er was alleen nog maar een verpleegster en een kok. Toen het voltallig personeel kwam ging de huur in".

Omdat hij bij de Genie als kok heeft gefungeerd, heeft hij in "de Ganshoek" ook nog naar die functie gesolliciteerd. Op onze vraag waarom, ant-

woordde hij: "Och als je kok bent valt er altijd wel iets te ritselen, ofwel naar een oude uitdrukking wie wijn vaart, wijn drinkt".

Sjaan heeft een druk en boeiend leven achter de rug. De volgende keer proberen we wat achtergrondverhalen te schrijven over zijn periode als jachttopziener hetgeen Sjaan met veel plezier deed.

Piet Marijnissen en Wim van Wezel kwamen "de Ganshoek" niet zomaar uit. Na wat gesprekken met andere bewoners konden we merken dat "de Burt" ook daar bekend is.

P. Marijnissen en W. van Wezel.

Verdwenen industrie

In de vorige Burt las u over een vroeger ook voor onze gemeente belangrijke doch nu volkomen verdwenen cultuurproduct: de Meekrap.

Thans vervolgen wij de beschrijving van verdwenen industrieën in ons dorp met een bijdrage van mevr. P. van Elzelingen en Hans Bos over de griend-, riet- en biezenkultuur.

DE MANNEN VAN DE BIESBOSCH

Griendhout, riet en biezen, het is bijna allemaal verleden tijd. Vroeger, en dan spreek ik van vóór de oorlog, zo van rond de eeuwwisseling tot de jaren dertig, trokken in het najaar de aken met hakkers en rietsnijders 's maandagsmorgens de Biesbosch in om pas zaterdagmiddags naar huis terug te keren. Er werd voor de hele week proviand meegenomen: veel brood en aardappelen, een potje reuzel, een stukje spek en soms wat wintergroenten. Verder een handdoek en scheerspullen, al werd dat laatste nogal eens overgeslagen. Want wie zag jou daar in de polder!

Alles ging in de polderkist, die moeder de vrouw zondagavond al vulde omdat men maandagmorgen vroeg al de haven uit voer. Ook ging er vaak een "bultzak" mee: een met kaf gevulde zak voor in de slaapkrib of op de grond. En verder een paar dekens en natuurlijk gereedschap.

Men probeerde met zo gunstig mogelijk tij weg te varen en dat gebeurde met houten of grotere ijzeren roei-aken. Wanneer het tegenzat was het nog een behoorlijke reis naar de plaats waar gewerkt moest worden en dikwijls bleef er van de eerste werkdag niet veel meer over, behalve een pijnlijk zitvlak en vermoeide armen van het roeien.

Het hakken van drie- tot vijfjarig griendhout was zwaar werk, evenals het riet- en biezensnijden. Het moest met laagwater gebeuren, dus dat was dan weer overdag, dan weer 's nachts bij lantaarns of maanlicht. Zodoende werden de maaltijden vaak ook ongeregeld gebruikt.

Bertus Lankhuijzen vertelde mij: "Tegenwoordig gaan de jongelui trainen, fietsen, hardlopen of tuinieren om de spieren soepel te houden. Nou, daar

hadden wij geen moeite mee! Maandagmorgen als het nog donker was kwamen we met de knapzak met eten op de rug van de Hooge Zwaluwe gelopen. Vanuit Lage Zwaluwe roeiden we dan de Amer over en ook met het werk gebruikte je je spieren wel, al waren we ook wel eens stijf van het werken in de kou en de nattigheid, Maar ach, je wist niet beter, werken moest je nou eenmaal en 's avonds in de keet ging het er gemoedelijk aan toe. Na het eten een poosje napraten en je bij het vuur een beetje opstoven; en om acht uur wou je wel gaan slapen, want de andere morgen moest je er weer vroeg uit. Aldus Bertus, die onder meer gewerkt heeft bij de griendbazen Dubbelman.

DAMEN J L Café Kerkstr 45	5 65
DEGA NV, Potgrondbedr, Kwistpolder	4 01
Woonh D de Graaf, Industriestr 1	4 77
DENTENER H B H, Plantsoen 20	5 70
DIEMEN C J v, Kerkstr 39	5 71
DONGEN-v BAKEL A J v, Landb, Vieren- deelsew 3	6 48
DOOREMANS-v BUUREN J Nieuwlandsdijk 83	4 00
DUBBELDAM C M, Nieuwlandsdijk 26	3 97
DUBBELMAN D Nieuwlandsdijk 2	3 47
DUBBELMAN G J, Slaper, Kerkstr 71	3 33
DUBBELMAN Fa Gebr, Hout- en rietb, Nieuw- landsdijk 29	3 42
DUBBELMAN Bzn Fa Gebr, Griend- en rietb Nieuwlandsdijk 28	6 28
DUBBELMAN H, Fillerstr 79	6 60
DUBBELMAN H, Br en Banket, Kruisstr 1	3 23
DUBBELMAN H A, Nieuwlandsdijk 6	4 19
DUBBELMAN J A Hout en rietbedr Nieuw- landsdijk 45	4 48

DUBBELMAN Gebr J G & J Pzn Hoepels blezen enz Nieuwlandsdijk 10	5 19
DUBBELMAN Meijl, Nieuwlandsdijk 50	6 61
DUBBELMAN J J Int transp bedr Fillerstr 90	4 50
Boekhoud M de Rooyen, Dr Doormansstr 36	5 86
DUBBELMAN M Kruisstr 44	5 27
DUBBELMAN M J Nieuwlandsdijk 89	5 37
DUBBELMAN P G, Levensm bedr, Nieuw- landsdijk 102	5 39
DUBBELMAN & Zn Fa Wed J, Nieuwlandse- dijk 74	4 02
DUDOK A Brandst h Fillerstr 25	5 78
DUDOK A P, Adj dir NV Lignac E v d Meer, Kon Gustaaf Adolfstr 19	3 99
DUDOK H, Begrav ondem, Kerkstr 40	6 66
DUDOK J, D de Botsdijk 5	0 685
DUDOK P G T, Fillerstr 9	6 49
ENGELSE J den Br en banketb kruidenier Fillerstr 86	3 75
ENGELSEN J den, Groenendijk 68	5 33
ENGELSEN-HAGE Mevr H I den, Kerkstr 55	3 19

Uit een telefoonboek van 1962 blijkt nog duidelijk de griend- en rietcultuur...

In een andere keet ging het er op dezelfde manier aan toe. Daar was een oudere man. Evertje Groeneveld, grootvader van Evert die nu in de Ganshoek woont, die 's avonds zei: "Nou jongens, nou zullen we nog een kapitteltje lezen en dan zullen we ons onder de hoede van de Grote Herder rustig neerleggen, want morgen is het weer vroeg dag".

Zo hield hij met het lezen van een Psalm op zijn eenvoudige manier dag-sluiting en dan zat het hele ploegje mannen er stil naar te luisteren. Dit vertelde mij Arjaan Ansems, die ook in de Ganshoek woonde en daar een paar jaar geleden is overleden.

Tja, die keten... Eerst waren ze meestal van hout met een rieten dak waar een gat in zat voor de rook van het vuur. De vloer was gewoon van aarde. Ze stonden wel wat hoger op een opgeworpen heuveltje, maar bij de westelijke najaarsstormen werd het water hoog opgestuwd en kwamen zelfs die terpen onder water te staan.

De mannen moesten dan in de hanebalken of in de nabijbestaande bomen het vege lijf zien te redden en daar wachten tot het water weer was gezakt. Begrijpt u dat de vrouwen thuis dikwijls in angst zaten voor hun mannen en zonen? Het probleem met dat hoge water was ook dat dan de ratten naar de heuvels vluchtten en de keet binnendrongen, wat natuurlijk niet aangenaam was.

Aan vlooien in het beddegoed was vaak ook geen gebrek. Weet u meteen hoe de "Vlooiensloot" in de Biesbosch aan z'n naam gekomen is.

Ook het eten was natuurlijk niet luxueus te noemen. Om de beurt moest iemand voor de warme maaltijd zorgen, zodat, wanneer de mannen 's avonds moe en bemodderd in de keet kwamen, het eten klaar was.

Meestal aardappelen met gesmolten vet en een stukje bakspek. Soms werd dat aangevuld met ter plekke gevangen vis: met met geluk en kennis van zaken scharrelde men toch al gauw een zootje paling bij elkaar. Dat mocht wel niet, maar er mocht zoveel niet...

Het zal u niet verbazen dat er in die keten geen waterleiding was. Men behielp zich met rivierwater dat bij hoogwater in een gegraven put liep en als het water zakte in die put bleef staan. Het bezinksel zakte omlaag en men had redelijk schoon water. Dat zou je tegenwoordig niet meer hoeven te proberen. Later, toen de keten wat beter werden (uiteindelijk zelfs van steen) ging men meer werken met regentonnen. U ziet, het was allemaal erg eenvoudig, maar als je de hele dag in de buitenlucht had gewerkt smaakte het allemaal best en ook de humor ontbrak hierbij niet. Berucht was de steevaste opdracht aan de 'kok' bij het weggaan; 'Kook er maar een paar eieren de man bij!' (er was in de hele keet geen ei te bekennen). En de kok dan bij het opscheppen: "De eieren heb ik er maar in laten liggen, die waren nog niet gaar". Vertrouwd was ook de luidkeelsebrul over de griend: "Hij kookt hóóóó!" van degene die voor de koffie zorgde. Dat was meestal de taak van degene die bij de "paal" werkte.

Van alle kanten kwamen de mannen dan naar het vuur om zich te warmen, zich aan de hete koffie te goed te doen en even uit te rusten.

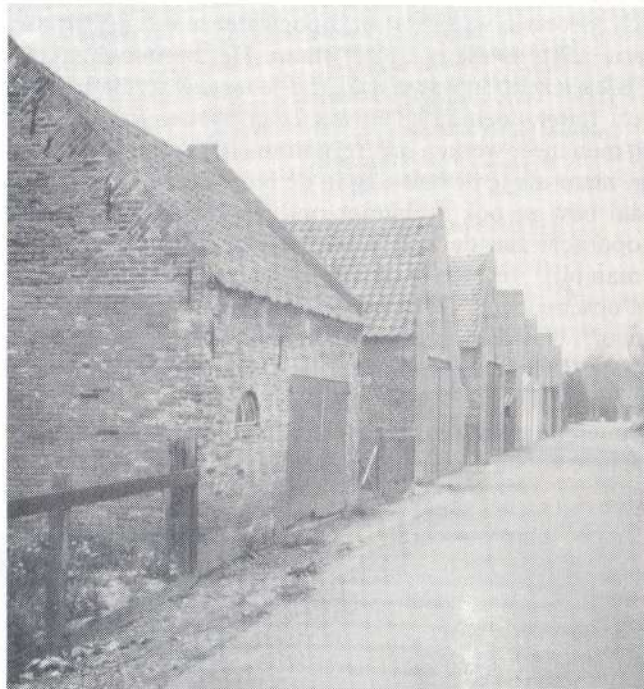
Het gesneden riet en het gehakte hout werden per schip vervoerd. Er waren griendbazen die hun eigen motorschip hadden, zoals Adam de Graaf met de schepen "De Zeven Gebroeders", "De Twee Gezusters" en de "Aaltje Jozina". Verder de schippers ten Haaf met de "Janny" en "Eben Haëzer" en Adriaan en Gerrit de Graaf met hun motorschip "VIOS" (Vooruitgang is ons streven).

Dat waren de vaste schippers. Het riet werd vervoerd voor wat Lage Zwaluwe betreft naar de heuvel bij het Thorpad (voor niet-Zwaluwnaren: ongeveer waar nu de Biesboschweg is, tussen Rongen en 'de Fuik'). Daar werd het schoongemaakt en gebost en klaargemaakt voor de verkoop. Afnemers waren tuinders en rietdekkers uit eigen land, maar het werd ook uitgevoerd naar België en Duitsland. Dit was echter het werk van de werkgevers.

Bij de griendbazen Adam de Graaf en Gebr. Dubbelman, de twee grootste griendbazen in ons dorp, verdienden veel mensen hun boterham. Niet alleen in de Biesbosch zelf, maar ook met de verdere bewerking zoals het maken van hoepels. Dat werk is nu helemaal uit de tijd, maar de oude hoepelschuren aan de Industriestraat staan er nog als stille getuigen van een verdwenen industrie.

P. van Elzelingen.

Industriestraat

Beschrijft het artikel van mevr. van Elzelingen meer de sociale leefomstandigheden van de Biesboschwerkers, hieronder wordt nader ingegaan op het werk zelf.

GRIEND, RIET EN BIEZEN: EEN HARD LABEUR.

Men hoefde maar naar de handen van een biesboschwerker te kijken om te beseffen hoe zwaar en bewerkelijk dit handwerk, met de nadruk op hand, was: gegroefd, gekloofd, vereelt, met dikke, verbrokkelde en gescheurde nagels. Sterke klauwen waren het, die het polsdikke griendhout spanden en met één goedgemakte klap van de rijshaak afsloegen. Die vakbekwaam de riethaak hanteerden en de zware bundels bosten. Of die, gesard door de eeuwige steekmuggen, de mattenbies uit de zilte modder sneden terwijl de zomerzon hun gegroefde koppen bruinbrandde.

Zodra de novemberstormen het laatste gele blad van het wilgenhout hadden verjaagd begon het werk van de griendhakkers, om pas weer te eindigen in maart als het jonge blad weer een groene waas over de drassige grienden legde. Het drie- of vierjarige wilgenhout dat men teelde op smalle, door greppels gescheiden akkers werd met de rijshaak afgekapte en naar een kade gedragen. Dit waren zware bossen, omdat men in stukloon werkte en daarom zo weinig mogelijk tijdverliezende "gangen" wilde maken.

Op de kade, bij de "paal" werd het neergegoid ter verdere bewerking. Die paal was een wilgenstam, horizontaal op twee steunen bevestigd, waarin diverse kerven waren gesneden. Die kerven dienden als hulpmiddel om het gekapte hout verder op lengte af te hakken nadat ze met het snoeimes gesnoeid waren. Het snoeisel en de topeinden vormden het rijshout dat verwerkt werd in het vlechtwerk waarmee de dijken werden versterkt.

Verder werd het gekapte hout verdeeld in tuin- en bleeslatten, palen (voor waterwerk) bonestaken voor de tuinbouw, kitte-, tonne-, karre- en haringband voor hoepels en diverse stelen voor gereedschap. En dan niet te vergeten de lange stekken die werden geplant om de oude, uitgegroeide of zieke wilg te vervangen. Overigens is dit slechts een greep uit de verschillende soorten hakhout, het totale aantal soorten was nog groter.

Wanneer de hakker zijn voorraad zodoende aan de paal in soorten had verwerkt ging hij opnieuw de griend in om te hakken of hij ging het gehakte hout bossen: de soorten werden met een band samengebonden en opge-

schelfd. Schelven deed men overigens meestal 's morgens het eerst, wanneer het nog te donker was om te hakken.

Andere werkzaamheden in de griend waren nog het bandsnijden (het snijden van éénjarige twijgen met de bandhaak) voor het samenbinden van de bossen en het maken van manden. Verder gaf veel werk het stekzetten, wieden, het uitdiepen van de greppels en het "kalappen" (klemtoon op de eerste lettergreep, herstellen van de kaden). Dit gebeurde 's zomers.

De biezen

Hoewel de Biesbosch aan dit gewas zijn naam te danken heeft (waarom spreken we toch steeds van de Biesbosch?) was de economische betekenis hiervan al in onze eeuw vrij gering. Geplant werden de biezen niet meer, omdat dit onrendabel was. Men volstond met het snijden van de nog aanwezige biesvelden in het uiterste zuidwesten van de Biesbosch (en verderop langs de oevers van het Hollands Diep) waar het water het zoutst was en de kwaliteit van de bies het best.

De biezen werden om het andere jaar gesneden en tussendoor een beetje gewied, als er teveel onkruid tussen kwam. Het snijden van de mattenbies was zomerwerk, de tijd waarin zij in bloei stond. Bij eb trokken de mannen de biesbossen in om hun linkerarm vol biezen te nemen en ze met de haak zo kort mogelijk af te slaan; het vuil sloegen zij er en passant tegen hun knieën af. Drie van zulke wisselende vormen een bos die gelijk werd gesneden en in de aak geladen. De biezen werden zo snel mogelijk afgevoerd om te worden gedroogd voor de stoelenmateriaal en om matten te vlechten.

Ook het biezensnijden was zwaar werk. Hoewel het klimaat aangenamer was, waren er nu andere ongemakken, zoals de horden muggen en dazen die zich tussen de biezen ophielden en die de snijders het werken behoorlijk zuur konden maken.

Het riet

Veel werk gaf ook de rietkultuur, vooral wanneer de mens de natuur hierbij een handje hielp. Dat begon al met het planten van het jonge riet, dat vaak op "versleten" biezengorzen gebeurde. Zo'n gors werd dan in het najaar opgegraven en door middel van greppels in akkers verdeeld ter breedte van een meter of vier. Het voorjaar daarop liet men op die gorzen bij hoogwater rietzoden zakken die ergens anders waren gestoken. Wanneer de plaat droogviel werden de zoden geplant. Nog hetzelfde jaar werd het jonge riet alweer gesneden. Veel jonge plantjes hadden zich dan namelijk nog niet voldoende geworteld en het gevaar bestond dan immers dat zij door het ijs bij de getijdenbewegingen weer uit de grond zouden worden getrokken. Verder werd het volgroeide riet elk jaar gesneden. In dezelfde tijd waarin de griendhakkers naar de Biesbosch trokken verschenen ook de riet-snijders met hun riethaken. Soms diep door de modder ploeterend met hun hoge laarzen sloegen zij het riet zo diep mogelijk af en bosten het, waarbij zij het vuil lieten zitten, met een band. Dit wilgetwijgje, waarvan het dunne eind tot een lus werd gemaakt, werd om de bos geslagen, strak aangehouden, vastgedraaid en het overblijvende stuk werd ertussen gestoken. Daarna werd het op de kaden of heuvels gezet om te drogen (denk aan de "Heuvel" bij het Thorpad). Wanneer hetsnijden was gebeurd begon men met het schoonmaken op de "wiep", een soort provisorische werkbank die bestond uit drie of vier samengevlochten bossen riet.

Het riet wordt gesneden en gebost.

De te bewerken bos riet werd hierop gegooid met de pluimen naar voren. Vervolgens werd het losgesneden en werden de stengels die even lang waren eruit getrokken, waardoor meteen het vuil achterbleef. Er werd om deze bos weer aan band gelegd, de bos werd op een houten schot, het stuikbord,

gelijkgestoten en daarna werden de ondereinden gekamd met een drietandig harkje. Ook de pluimen gingen er nu af. Van de overgebleven stoppels, pluimen en het vuil werd nu een soort vloertje gemaakt, tegen het vocht dat uit de grond optrok, en hierop werd het riet op schelven getast.

Van hieruit werd het verkocht als dakbedekking, voor rietmatten of om te dienen als plafondbeschoot.

Ook de rietgorzen zelf moesten onderhouden worden. Zo moest er worden "gemodderd", waarbij de greppels werden uitgediept. Weliswaar bevorderde dit de tiergroei, maar het gors werd hierdoor verhoogd waardoor het uiteindelijk toch als zodanig verdween en verlandde.

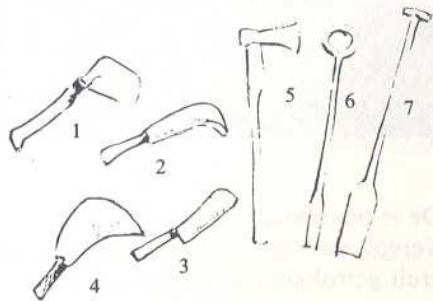
Geen bosjes, geen centjes

Wat verdiende men nu met dit lichamelijk toch zware werk? Dat was, ook voor die tijd (vóór de oorlog) geen vetpot te noemen. Of juist wél, want veel meer dan vet bij de "erpels" kon men er niet van op tafel zetten. Een biezensnijder kreeg gemiddeld 5 cent per bos, hetgeen neerkwam op zo'n f 16,00 per week bij gunstige weersomstandigheden.

Het weekloon van de hakkers bedroeg gemiddeld ongeveer f 13,30 en dat van de rietsnijders viel meestal iets hoger uit, namelijk gemiddeld zo'n f 13,70 per week. Dat verschilde ook iets van plaats tot plaats, waarbij aantekend moet worden dat in het Hollandse deel van de Biesbosch meestal iets meer werd betaald dan aan de Brabanders.

Het was bijna allemaal stukloon, er werd per bos betaald. Zo ving men voor palen drie cent per bos, voor allerlei soorten bandhout (hoepels) 8 à 9 cent en voor 11-voets stelen een dubbeltje. Rijshout leverde anderhalve cent op. En natuurlijk gold als vaste stelregel: geen bosjes, geen centjes; geen werk, geen geld.

Soms werd er wel een vast loon uitbetaald, maar dat gold dan voor de categorie die te oud was om met stukwerk een fatsoenlijk loon te verdienen. Wél hadden die mensen een hoop ervaring en daarom werden zij vaak aangewezen als "baas". Ze hadden het toezicht, zezen de juiste te bewerken percelen aan, controleerden de afmetingen van het gehakte hout, zezen hoe dit op te tassen enz. Voor dit werk ontvingen zij dan een vast loon, zolang er werk was tenminste.

1. rijshaak voor het hakken van de griend
2. teenmes voor het snijden van bindteen
3. snoeimes voor het uitsnoeien aan de paal
4. zaaibandhaak voor het snijden van teen
5. struikenbijl
6. stootijzer
7. struikenspa

De biezenkultuur is geheel verdwenen, riet- en griendwerk gebeurt hier en daar nog een klein beetje en dan nog vooral in het kader van het behoud van het oude landschap als natuur- en cultuurmonument en minder uit economische motieven. De komst van de ijzeren banden en daarna de allesomvattende intrede van het kunststof, dat ook het vlechten van rijswerk voor waterstaatswerken overbodig maakte, alsmede het praktisch tenietgaan van het getijdenregime als gevolg van de Deltawerken bewerkstelligden het zo goed als verdwijnen van deze oer-Hollandse bedrijfstak in deze streek.

Over alle aspecten van het Biesboschleven en -werken zou een dik boek te schrijven zijn, wat dan verschillende keren is gebeurd. Het verhaal van mevr. Elzelingen en mij is daaruit maar een kleine greep en in dit korte bestek is afgezien van de nevenindustrieën als hoepelmaken, rijswerken, biezen- en rietverwerkingen enz. Dat is een heel ander verhaal, evenals het grondwerk van de polderjongens.

Ook de sociale leefomstandigheden van deze typische seizoenwerkers hebben niet de uitgebreide aandacht kunnen krijgen die zij verdienden, zoals bijvoorbeeld de erbarmelijke toestanden in de vooroorlogse keten. Smerig, tochtig en koud, met vrije toegang voor de ratten die hier bij hoog water een toevlucht zochten.

Laat ik daarom besluiten met een verzuchting die de mannen dikwijls moeten hebben geuit: "Dā ze over je smoel heen liepen was nog nie zo erg, ze deeën niks, maor ze hadde van die kouw pôte!"

Hans Bos.

VERVOLG: FAMILIE NELEMANS

Deze rekeningen dateerden uit het jaar 1555. Ing. F.A. Nelemans uit Wasenaar liet in: De eerste Nelemansen en hun voorgeslacht, gepubliceerd in de Brabantse Leeuw in 1964 zijn familienaam ontstaan uit de voornaam Neleman, afgeleid van de roepnaam **Neel** die zoals hij zei gebezigd werd voor Cornelis. Hij voerde daarbij aan dat één van zijn voorvaderen in het register Zevenbergen op 10 februari 1567 een akte tekende als Klaas Nelemans terwijl hij eerder vermeld stond als Nicolaas Cornelis Klaas.

Ing. Nelemans laat dus de naam Nelemans pas in 1567 ontstaan, maar als wij naar de tiende penning uit 1555 kijken, dan zien wij de naam Nelemans al heel duidelijk gesteld.

Deze Ariaan Nelemans was geboren ca. 1490, en waarschijnlijk bestond de naam toen ook al, in ieder geval van **voor** 1555.

Als laatste gegeven kunnen we nog stellen, dat de Nelemans uit 1555 Ariaan heette, en geen Cornelis.

Nu zal het wel duidelijk zijn dat Ariaan Nelemans een zoon geweest moet zijn van ene Neleman en dat de voornaam Neleman als voornaam gebruikt werd, moge blijken uit deze zelfde archieven waarin men ook andere Nelemannen vindt zoals Neleman Thijsen en Neleman Joosten, zodat het er inderdaad naar uit ziet dat Neleman een voornaam was. Het vervelende blijft echter, dat een Cornelis ten ene male in deze stukken ontbreekt.

Verder valt op dat er ook een Ariaan Neelen, Aart Nelen en Heijn Neel Vrancken (Franse aanwijzing) (familie?) worden genoemd.

Daarom kunnen wij, geloof ik, wel aannemen dat de **stamnaam** Neel of Neelle geweest zal zijn. Nu is het opmerkelijk dat zowel als in de genealogiën van F.A. Nelemans als van Arie Nelemans velen in hun families het ambt van schepen bekleedden. Ditzelfde treft men aan in het naburige geslacht Elemans uit Raamsdonk, beschreven door Dr. A.H. Drijfhout van Hooff in de Nederlandse Leeuw (1960).

Het Raamsdonks weesboek noteert op 7 februari 1687 een erfdeling aangaan tussen de vier kinderen van Jochem Gijsberts Elemans en Neeltje Adriaan Dirken zaliger. Het stuk is gedateert 1687. Gaan we dertig jaar terug dan laat het rechtelijk archief van Raamsdonk een erfdeling zien tussen de kinderen van Gijsbert Adriaans-zoon Neleman zaliger op de 4e mei anno 1657. Het lijkt geen twijfel dat de vader van deze Gijsbert Adriaanszoon Neleman een Adriaan geweest zal zijn, die omstreeks 1570 geboren moet zijn. Deze Adriaan had als achternaam Neleman(s).

Nu waren deze Elemansen invloedrijk. Zij waren verwant met het geslacht Dorreboom, een geslacht dat negen burgemeesters van Raamsdonk opleverde en met Hoevenaar, latere eigenaars van de heerlijkheid Geldrop.

Deze verwantschappen, en het feit dat één van de nakomelingen, nl. Dirk, substituut baljuw, schout en secretaris van Klundert, alsmede ambachtsheer van Dussen, een heerlijkheid bij het door hem in 1772 aangekochte

kasteel Dussen, was maken aannemelijk dat Raamsdonkse Adriaan hoog aanzien genoot, zoals trouwens ook blijkt uit de grote hoeveelheid grond die zijn nakomelingen erfden. De kinderen van Gijsbert Adriaanszoon Neleman(s) noemde zich Elemans en het was dan ook Dirk Elemans die de Heer van Dussen werd.

Wij zien hier dus eigenlijk hetzelfde gebeuren, als in 1353 met Johannes de Ele, die herhaaldelijk vermeld werd als Jan van Ele(n), Jan van Nelen of Ian van Neelen. Ook komt dit voor in 1421 met Willem de Ele, die ook genoemd werd Guillaume de Neele.

Dat de kinderen van Neleman(s) zich Elemans gingen noemen is dus niet vreemd. Vermoedelijk betekende Elemans "edelman" zoals ook in het Middelnederlandse dichtwerk "Karel en de Elegast" Ele "edel" is.

Ik heb u er aan herinnerd dat de familienaam Nelemans is ontstaan uit de stamnaam Neel of Neelle met het achtervoegsel -mans.

Deze stamnaam Neel kan een roepnaam geweest zijn voor Cornelius dus voor een vaders voornaam. Wie Cornelius is geweest, weten we niet, wel na wie hij vernoemd is. (Bisschop van Rome 251-253).

De stamnaam Neel of Neelle kan echter ook een vóór 1490 gebezigde familienaam zijn, afgeleid van een plaatsnaam. Hiervoor pleitte de overeenkomst tussen de naamswijziging van Neleman in Elemans en de gewoonte van ver voor 1490 om de familienaam Neelle en Ele door elkaar te gebruiken. Tevens pleitte hiervoor de aantoonbaarheid van vele meestal verwante families met achternaam Neelle in Noord-Frankrijk, de zekerheid dat Neelle identiek is met de noordfranse stad Nesle en de traditionele maatschappelijke bestuursfuncties in de gepubliceerde families Neleman, Nelemans en Elemans. Als laatste pleit ook het "familieverhaal", dat van oudsher al is verteld in de families Nelemans en Neleman, dat onze voorouders heel vroeger een kasteel(tje) bezaten aan een riviertje in Frankrijk bij de stad Lemans. Het riviertje is teruggevonden, en een ruïne staat er ook nog! (Zie verder mijn boek "Van verleden tot heden").

De volgende keer zullen wij de Zwaluwse stamboom van de familie publiceren.

Arie Nelemans

ZWALUWSE ZOUAVEN

"Eh bien, monsieur Broeders, waar komt u vandaan?" De broeder van het Brusselse klooster keek de man die voor hem stond vanachter zijn schrijftafel vragend aan en doopte zijn pen al in de morsige inktpot om het voor hem liggende formulier verder in te vullen.

Willem Broeders keek even schuin naar zijn naast hem staande kameraad en mompelde wat binnensmonds: "Uit Zwaoluw", terwijl hij wat verkreukelde papieren op tafel legde. "Ah, merci!" Hij schreef de naam met precieze letters op, noteerde nog wat gegevens en verwees beide mannen naar het volgende bureau, nadat beide mannen bij wijze van handtekening een

kruisje op het inschrijfformulier hadden gezet.

Nu had deze broeder het goed opgeschreven, maar een latere confrater die belast was met het opstellen van het algemene register van Pauselijke Zouaven haf óf slechte ogen óf veel haast. En zo kon het gebeuren dat een nieuwsgierig lid van de Zwaluwse heemkundekring er zo'n 120 jaar later maar weinig van snapte toen hij stuitte op een Zwaluwnaar Willem Broeders uit Zwolle en ook een die de zeer Zwaluwse achternaam van der Veeke droeg, maar uit Zolen zou komen (waar dat dan ook ligt).

Maar zij kwamen helemaal niet uit Zwolle en ook niet uit Zolen! Begin februari was Willem vanuit zijn woonplaats Hooge Zwaluwe op weg gegaan, samen met zijn vriend Bart van der Veeke die van de Gaete in Lage Zwaluwe kwam. Gezonde knapen van 25 jaar, Bart was 6 weken ouder dan Willem. Het waren trouwens neven van elkaar: de vader van Bart en de moeder van Willem waren broer en zus.

Zouaven wilden ze worden, pauselijke soldaten die de kerkelijke staat in Italië moesten verdedigen tegen de roodhemden van de revolutionair Garibaldi. Pastoor Lathouwers had tijdens de mis gepreekt over deze goddelozen, die samen met de roverkoning Victor Emmanuel van Italië en de verraderlijke Franse keizer Napoleon III een steeds grotere bedreiging werden voor Paus Pius de negende, de bewaarder van Petrus'Erfgoed. Sterke Roomse jongens konden zich melden bij pastoor Hellemons en broeder Bernardinus in de pastorie en het Instituut St. Louis in Oudenbosch.

Zij zouden er voor zorgen dat zij werden ingelijfd in het leger der Zouaven en de Heilige Vader konden gaan bijstaan in zijn eenzame strijd.

En zodoende.

In de hoofdrol:

Garibaldi

Paus Pius IX

Victor Emmanuel II

Wat was er dan aan de hand in het verre Italië? Het is hier niet de plaats om uitvoerig in te gaan op de geschiedenis van Italiaanse eenwording in de jaren 1860-1870; dit blad beoogt zich bezig te houden met de Zwaluwse ge-

schiedenis. Laten wij daarom volstaan met op te merken dat het te maken had met het zich overal in Europa voordoende verschijnsel dat verschillende min of meer zelfstandige vorstendommen zich tot één staat gingen verenigen. Dat was dus met Italië ook het geval en voortrekker hierin was de Sardijnse koning Victor Emmanuel II en zijn befaamde eerste minister Cavour. Deze koning had al verschillende Italiaanse vorstendommen onder zijn koningsschap verenigd.

Begin jaren zestig van de vorige eeuw bedreigde hij de kerkelijke staat, waarvan het grondgebied zich uitstrekte van de Middellandse tot de Adriatische Zee, vanuit het noorden. Vanuit het zuiden deed de beruchte vechtas Garibaldi, die het zuidelijk gelegen koninkrijk Napels had veroverd, dat. In feite hadden zij hetzelfde doel, één Italië, maar over de vraag welke staatsvorm dat land dan zou moeten krijgen waren ze het niet erg eens.

In 1862 brak Victor Emmanuel door het grondgebied van de kerkelijke staat waarbij hij het pauselijke legertje versloeg en dwong daarna Garibaldi tot overgave.

Het was in deze roerige tijd dat de Paus het leger der Zouaven oprichtte, waartoe Willem Broeders en Bart van der Veeke behoorden die het onderwerp vormen van ons verhaal.

De achtereenvolgende pausen hadden altijd wel een of ander legertje gehad, al had dit nooit zoveel voorgesteld. We hebben echter gezien dat de kerkelijke staat even na 1860 van twee zijden werd bedreigd hetgeen geen aangename positie was. Paus Pius IX besloot dan ook de gevechtskracht van zijn krijgsmacht fors op te vijzelen door het stichten van het korps der "Tirailleurs franco-belges". Dit omdat de meeste soldaten vrijwilligers waren uit Frankrijk en België, vaak uit adellijke en gegoede families.

* De politieke kaart van Italië in het midden van de vorige eeuw. De 'Kerkelijke Staat' wordt aangegeven door een Romeinse drie (III). Bij Mentana, boven Rome, kwam het tot een treffen tussen de Zouaven en de Garibaldisten.

De naam van het korps werd echter vrij spoedig veranderd in "Zouaven". Het uniform dat zij droegen, een kort bestikt jasje, een soort wijde harembroek met witte slobkousen en een brede gordel, was namelijk rechtstreeks ontleend aan het uniform van een Frans legerkorps uit Noord-Afrika dat uit zeer goede soldaten bestond: de Zouaven van de Kabylen in Algiers. Deze naam ging nu voortleven in de naam van het "Regiment der Pauselijke Zouaven".

Gedurende de eerste jaren leidde het korps een kalm bestaan en het begon er een beetje op te lijken dat het voor niets was opgericht.

In 1864 kwam daar verandering in, toen Napoleon III een geleidelijke terugtrekking van de Franse troepen uit Rome in het vooruitzicht stelde en Victor Emmanuel, zijn kans ruikende, zijn residentie maar vast in Florence vestigde.

De bedreigingen van de kerkelijke staat namen weer toe en nu gingen naar alle landen oproepen uit om vrijwilligers ter versterking van het Zouaven-leger. Daarbij besloot Napoleon toch, onder druk van de Franse katholieken in zijn land, een speciaal Frans leger naar Rome te zenden om de Paus te beschermen: het "Légion d'Antibes".

De oproep aan jonge katholieken had groot succes, het Regiment Zouaven groeide uit tot zo'n 2000 man. In totaal zijn er tussen 1861 en 1870 ongeveer 11.000 Zouaven geweest, waarvan precies 3181 Nederlanders.

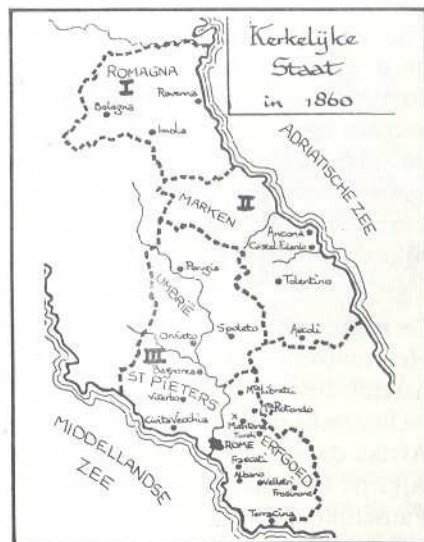
Merkwaardig: geen land, ook grote katholieke georiënteerde landen als Spanje en Frankrijk niet, leverde zo'n groot aandeel. Meest eenvoudige boerenjongens, arbeiders en zoons van middenstanders waren het die de Paus te hulp schoten.

Na 1865 werd de druk op de pauselijke staat steeds groter, niet in het minst door de troepen van de inmiddels weer in ere herstelde Garibaldi en diens zoons.

Zo brak het jaar 1867 aan, het jaar waarin onze Zwaluwse Zouaven samen met andere landgenoten naar Rome trokken.

Met een getuigschrift van de pastoor (dat het goede katholieken waren) en een verklaring van de dokter (dat het gezonde kerels waren) op zak waren ze naar Oudenbosch getogen waar ze werden ontvangen door pastoor Hellemons onder

Een pauselijk zouaaf

ÉTATS PONTIFICAUX.

N° d'ordre 1670

DIVISION MILITAIRE

Député de

3635

PLACE de

Bataillon des Zouaves.

FEUILLE D'ENRÔLEMENT

de

pour deux ans.

Aujourd'hui le quatre février mil huit cent quatre-vingt le nommé Barthelme van der Wehe fils de Dingeman et de Petronille Stiel né à Gualuwe le 10 janvier 1843 ayant eu en dernier lieu son domicile à Gualuwe province de Hollande condition cultivateur

A été admis au service de SA SAINTETÉ comme simple soldat dans le bataillon des Zouaves. s'obligeant à servir fidèlement pendant deux années et à prêter le serment prescrit dans les mains de l'autorité compétente, présentant à cet effet les documents ci-après désignés, lesquels ayant été trouvés en règle et conformes aux prescriptions du règlement pour les recrues, nous soussignés nous l'avons admis provisoirement au nom du Souverain et nous avons promis, au nom du même Souverain, au susdit qu'il jouira de tous les avantages de solde, masse, habillement, suppléments, récompenses, et de tout ce qui est fixé par la loi du 7 janvier 1852, et que passé le temps de . années, pour lesquelles il a pris service, il pourra (en cas qu'il ne lui plût pas de continuer à servir) demander son congé, qui lui sera accordé conformément aux règlements en vigueur.

Le nommé

déclare n'avoir jamais été jusqu'ici

rayé ou expulsé de quelque corps d'armée que ce soit, connaissant la peine qui attend celui qui, expulsé d'un corps, s'enrôle de nouveau, et qu'il se soumet, sans exception, au code et aux lois militaires, ainsi qu'aux méthodes et à la discipline qui sont ou seront en usage dans le bataillon, également sans exception.

DOCUMENTS

Passport
Certificat de naissance
" baptême
" mariage
" certificat de mariage

wiens pastoraat de bekende "namaak-St.Pieter" is gebouwd. Ook broeder Bernardinus van het Instituut "St.Louis" was nauw betrokken bij de opvang van kandidaat-zouaven en zal onze vrienden ongetwijfeld hebben gesproken.

Eerst werd er in het Instituut eens goed gegeten met veel vlees, groenten en fruit, bier, wijn en sigaren. De volgende dag kreeg de "lichting" allerlei instructies, toespraken en ook een aantal wijze vermaningen, want zij ondernamen niet zomaar iets en de komende tijd was vol verleidingen.

Na een uitgebreid afscheidsouper, krenterig waren ze niet daar in Oudenbosch, reisden ze door naar Brussel waar ze streng medisch werden gekeurd. Zelfs platvoeten of een kaal hoofd waren al redenen voor afkeuring! Vervolgens ging het naar Parijs en vandaar uit naar Marseille, waar ze werden ingescheept naar Civita Vecchia, een havenplaats vlakbij Rome. Daar pas kregen zij hun Zouaven-uniform en werden zij ingedeeld.

Het is vrij zeker dat de neven gedurende de twee jaren waarvoor zij dienst hadden genomen bij elkaar zijn gebleven. Hiervoor pleit niet alleen dat zij precies op dezelfde dag zijn ingeschreven en twee jaar later ook weer op dezelfde dag naar huis zijn gekeerd, maar het ligt ook voor de hand dat twee eenvoudige Zwaluwnaren in het verre Apenijnse schiereiland steun aan elkaar hebben gezocht. In elke geval hebben ze allebei gevochten in de slag bij Mentana, waarover straks meer.

1867: een hete herfst

Onze helden konden hun borst meteen natmaken. In oktober van dit jaar verschanste een zoon van Garibaldi, Menotti, zich in het dorp Monte Libretti en door de hoge ligging op een rots was dit strategisch een bedreiging voor de nabij gelegen Zouaven. In één van hun afdelingen bevonden zich ook Bart en Willem en de eerste zou later bij het ophalen van zijn herinneringen vertellen van de legendarische Zouaaf Pieter Jong uit Lutjebroek, waarmee hij zij aan zij heeft gevochten.

Op 13 oktober namen de Zouaven, na enkele hevige en bloedige schermutselingen, Monte Libretti. Deze slag kostte ondermeer Pieter Jong het leven nadat hij, volgens een ooggetuige, veertien Garibaldisten de hersens had ingeslagen met zijn geweer dat hij als knots gebruikte...

Men moet hierbij bedenken dat de slag van Monte Libretti in haar nauwe straatjes en steegjes grotendeels bestond uit man-tegen-mangevechten met de bajonet.

Een hoogtepunt in de strijd vormde de slag bij Mentana op 3 november 1867, toen het leger van Garibaldi door de Zouaven en Franse soldaten in een slag die de gebeurtenissen in Monte Libretti nog in de schaduw stelde afdoende werd verslagen.

Ook hier vochten onze Zwaluwnaren en ontvingen na de slag hiervoor het zilveren Mentana-kruis dat de Paus speciaal voor deze gelegenheid had laten slaan.

ÉTATS PONTIFICAUX.

N° d'ordre 1653

DIVISION MILITAIRE

Départ de

PLACE de

3649

Bataillon des Zouaves.

FEUILLE D'ENRÔLEMENT

de

pour deux ans.

Aujourd'hui le quatre février mil huit cent soixante sept le nommé
Broeders Guillaume fils de Adrien
et de Ida van de Veeke né à Zwalm
le 24 février 1843 ayant eu en dernier lieu son domicile à Zwalm
province de Hollande condition cultivateur

A été admis au service de SA SAINTÉTÉ comme simple soldat dans le bataillon des Zouaves.
s'obligeant à servir fidèlement pendant deux années et à prêter le serment prescrit dans les mains
de l'autorité compétente, présentant à cet effet les documents ci-après désignés, lesquels ayant été
trouvés en règle et conformes aux prescriptions du règlement pour les recrues, nous soussignés
nous l'avons admis provisoirement au nom du Souverain et nous avons promis, au nom du même
Souverain, au susdit qu'il jouira de tous les avantages de solde,
masse, habillement, suppléments, récompenses, et de tout ce qui est fixé par la loi du 7 janvier 1852,
et que passé le temps de années, pour lesquelles il a pris service, il pourra (en cas qu'il
ne lui plût pas de continuer à servir) demander son congé, qui lui sera accordé conformément
aux règlements en vigueur.

Le nommé

declare n'avoir jamais été jusqu'ici

rayé ou expulsé de quelque corps d'armée que ce soit, connaissant la peine qui attend celui qui,
expulsé d'un corps, s'enrôle de nouveau, et qu'il se soumet, en outre, sans exception, au code et aux
lois militaires, ainsi qu'aux méthodes et à la discipline qui sont ou seront en usage dans le bataillon,
également sans exception.

DOCUMENTS

Certificat de milice
" " longue-marche
" " capitaine
" " maître
" " frère
Passport

Het was hierna voorgoed gedaan met het leger roodhemden van Garibaldi. Wat er nog van over was werd door Victor Emmanuel, die hierin nog steeds een bedreiging zag voor zijn eigen plannen, ontwapend. Hij deed echter voorlopig geen poging om Rome in te nemen, maar wachtte zijn tijd af.

Nu brak een rustige periode aan voor het nog steeds groeiende Zouavenleger, dat de tijd voornamelijk doodde met oefenen en het verjagen van struikrovers en ander tuig dat de streek onveilig maakte.

Eén aktiviteit, typerend voor de mentaliteit van de Zouaven verdient hier nog vermelding. In 1867 werd de bevolking van de Albano het slachtoffer van een verschrikkelijke cholera-epidemie: honderden inwoners stierven binnen heel korte tijd.

Gemeentebestuur, artsen, zelfs de doodgravers waren in paniek gevlucht en als laatste redmiddel werd aan de Zouaven gevraagd hulp te bieden.

Die gaven ze en onder onbeschrijfelijke omstandigheden heeft een aantal Hollanders en Belgen daar orde op zaken gesteld en met groot gevaar voor eigen leven zieken verpleegd en doden begraven.

Het is verleidelijk om aan te nemen dat ook Bart en Willem daaraan hebben deelgenomen. Immers, Bart, draagt op de elders afgedrukte foto naast het Mentana-kruis overduidelijk een "Bene-Merenti"-medaille.

Echter, bestudering van het origineel met een sterke loupe leerde dat deze medaille niet de beeltenis draagt van het toch wat vlezige gelaat van Paus Pius IX. Dat klopt: In 1892 werd door zijn opvolger, Leo XIII, ter herinnering aan de Slag bij Mentana 25 jaar geleden een herinneringsmedaille uitgereikt aan alle oud-Zouaven die in deze slag hadden gevochten.

Deze penning draagt dan ook de beeltenis van Leo XIII en eveneens het opschrift: "Bene Merenti", maar moet dus niet worden verward met die welke herinnert aan de Albano-episode. Het is overigens onwaarschijnlijk dat onze dorpsgenoten hierbij betrokken zijn geweest; dit waren er niet zoveel en de meesten zijn wel bekend.

De zelfstandige status van de kerkelijke staat onder leiding van het Pausdom was intussen een aflopende zaak. Weliswaar weerhield de aanwezigheid van het Zouavenkorps en vooral het Franse Antibes-legioen Victor Emmanuel ervan een direkte aanval te wagen, doch men begreep wel dat dit slechts een kwestie van tijd was. Toen in 1870 de Frans-Duitse oorlog uitbrak was het moment daar: Napoleon III, die al zijn troepen hard nodig had om aan de keurkorpsen van Bismarck het hoofd te bieden, trok het Franse garnizoen uit Rome terug. Niet dat dit hem veel hielp, want op 2 september 1870 werd het Franse leger bij Sedan verpletterend verslagen.

Nu greep Victor Emmanuel zijn kans en nam Rome in na een gevecht waarin de Paus slechts symbolisch tegenstand had geboden. Deze trok zich nu in de immense kerkelijke gebouwencomplexen terug en werd "de gevangene van het Vaticaan". Pas in 1929 kwam het in het verdrag van Lateranen, dat Paus Pius XI met Mussolini sloot tot een oplossing, waarbij Vaticaanstad werd erkend als een onafhankelijk staatje.

De val van de kerkelijke staat in 1870 betekende tevens het einde van het Zouavenleger: het regiment werd ontbonden en het vaandel werd in stukjes gescheurd en onder de officieren als aandenken verdeeld.

Bart en Willem hebben dit niet meer mee gemaakt. Zij hadden zoals de meesten een kontrakt voor twee jaar getekend en togen op 12 februari 1869 naar de natte polders van het Zwaluwse land terug.

Ongetwijfeld boordevol ervaringen en herinneringen aan bloedige gevechten en ellendige omstandigheden als de cholera-epidemie, maar ook aan het prachtige Italiaanse landschap en aan de eeuwige stad waar zij de Paus zelf hadden aanschouwd.

Zouaaf in gevechtuitrusting

Op de keper beschouwd waren zij nu statenloos. Volgens de toenmalige Grondwet immers verloor ieder die zich in vreemde krijgsdienst begeeft het Nederlanderschap zonder daar een andere nationaliteit voor terug te krijgen. Dat is overigens tegenwoordig nog zo. Dit probleem heeft zich bij vele oud-Zouaven voorgedaan en Bart en Willem vormden hierop geen uitzondering. Wellicht zullen zij hiervan in het dagelijks leven weinig hinder hebben ondervonden en het is zelfs mogelijk dat het gemeentebestuur dit maar gewoon 'vergat' zoals wel vaker gebeurde: ik heb dit niet verder onderzocht. Wel is het een feit dat veel oud-Zouaven door deze omstandigheid later geen stemrecht bleken te kunnen hebben en zelfs geen ondersteuning kregen bij armlastigheid.

Verder zag men vaak dat velen na terugkeer maar moeilijk aan werk konden komen, eenvoudig omdat zij de gebruikelijke arbeid een tijd lang niet hadden gedaan.

De perikelen waarmee beide neven ongetwijfeld na hun terugkeer te kampen hebben gehad verhinderden hen overigens niet zich al spoedig een vrouw te kiezen. En, toeval of niet, zij trouwden kort na elkaar in hetzelfde jaar 1871: Willem op 27 januari met Cornelia Schuurmans en Bart op 17 februari met Johanna van Gulik.

B. v. d. Veeke met pauselijke onderscheidingen.

Het leed van kindersterfte, in die tijd vrij normaal in arbeidersgezinnen, is Willem Broeders niet voorbijgegaan: drie van zijn zes kinderen stierven al snel na hun geboorte en één dochter overleed toen zij vijftien was. Hijzelf is in 1900 overleden, nadat zijn vrouw hem vier jaar eerder was voorgedaan. Een zoon en een dochter hebben hier nog een poos gewoond en zijn voor zover ik weet ongetrouwd gebleven. In 1908 zijn ze vertrokken naar Haarlemmerliede, van eventuele nazaten is mij verder niets bekend. Bart van der Veeke kreeg ook kinderen en een groot aantal kleinkinderen. Verschillende van de laatsten wonen ook nu nog in Lage Zwaluwe en omstreken. Hij is behoorlijk oud geworden: op 13 december 1925, 83 jaar oud, overleed hij.

Besluit

Veel in dit stukje is onderbelicht gebleven. Zo was ik graag nog iets meer te weten gekomen van een derde Zwaluwse Zouaaf, Jan van der Wijde (of Weiden) die in december 1868, eveneens 25 jaar oud, naar Rome moet zijn vertrokken en daar de inname van Rome in 1870 heeft meegemaakt.

Verder was daar nog ene Hendrik van Schendel, van oorsprong Zwaluwnaar (Helkant), die als jongen naar Wagenberg was verhuisd. Ook hij was

25 jaar toen hij in 1867 naar Rome vertrok met de afscheidsgroet: "Vaarwel, voor eeuwig, want als ik wist dat ik terug zou keren, dan ging ik niet!" Profetische woorden, want hij stierf in 1869 in een militair hospitaal in Rome.

Hoewel dit tegenwoordig in onze oren nogal pathetisch en theatraal zou klinken was de afscheidsgroet van Van Schendel typerend voor de mentaliteit en de gevoelens waarmee men naar Italië vertrok om "hun vader" te beschermen; hiertoe niet alleen aangemoedigd door oproepen van de cleus, maar waarschijnlijk ook door de opzienbarende successen van Monte Libretti en Mentana waaruit in elk geval de grote toeloop in '67 en '68 is te verklaren. De brieven die de familie in Holland ontving spreken over deze gevoelens ook boekdelen.

Het verschijnsel dat zoveel jonge mannen in ons nuchtere Nederland zich met levensgevaar en zonder hiertoe verplicht te zijn inzetten om de wereldlijke souvereiniteit van de paus te verdedigen moet in onze jaren bijna onwezenlijk voorkomen. Het wordt eerst begrijpelijk indien men dit plaatst niet alleen in de in die tijd nog veel sterkere geestelijke en profane zeggenschap van de R.K. kerk, doch ook van het in de tweede helft van de vorige eeuw in Nederland sterk opkomend réveil van het katholiek bewustzijn.

De enige, hiermee enigszins vergelijkbare situatie deed zich bij mijn weten voor met de Nederlandse Brigade in de Spaanse Burgeroorlog (1936), doch dit is een heel ander verhaal dat buiten het bestek valt van deze kleine historie van Zwaluwse Zouaven.

Hans Bos.

Bronnen/Litt.:

- Br. Christoffor - Uit het Epos der 3000 (de Koepel, Nijmegen, 1947).
- M.C.J.L. van Nispen - Beknopte geschiedenis van de pauselijke zouaven.
- Archief fam. Cornel, Lage Zwaluwe/Zevenb. Hoek.
- Archief gem. Hooge en Lage Zwaluwe.
- Archief Zouavenmuseum, Oudenbosch.
- Alg. Geschiedenishandboeken.

†
Gedenk in uwe gebeden
Bartholomeus van der Veeke,
echtgenoot van
Johanna van Gulick,
geboren te Lage Zwaluwe 10 Jan. 1842
en aldaar overleden 13 Dec. 1925, voor-
zien van de laatste H.H. Sacramenten,
Oud-Zouaaf. Lid van de H. Familie.

Van krachten uitgeput, stierf hij in een gelukkigen ouderdom en op ge-
verden leeftijd, gekomen tot de volheid
der dagen. Gen. XXV.
Zalig is de mensch, die de beproe-
vingen verdraagt, want als hij beproefd
zal zijn, zal hij de kroon des levens ont-
vangen, die God belooft heeft aan de-
genen, die Hem beminnen. Luc. I, 12.
Geliefde kinderen, uw vader verlaat u,
vergeet hem niet in uwe gebeden. Be-
minst elkander, dient God getrouw en
leeft zoo, dat gij den dood nooit behoeft
te vrezen.

Wat ik u vraag, is dat gij mij niet
vergeet in uwe gebeden.

Mijn Jezus barmhartigheid.

300 dagen aflaat.

Zoet Hart van Maria, wees mijn heil.

300 dagen aflaat.

J. v. d. Biggelaar, koster, Lage Zwaluwe.

VAN HET STREEKARCHIEF

Sedert enige jaren verschijnt in het gemeentelijk Informatieblad, zo aan het begin van elk jaar, een aardig stukje van één der Streekarchivarissen over het Zwaluwe van honderd jaar geleden. Nu gaat het met die Informatie-bladen meestal zo, laat de gemeentelijke redakteur zich vooral geen illusies maken, dat zij, nadat al dan niet oppervlakkig kennis is genomen van de buitengewoon interessante inhoud in de open haard of bij het oud papier raken. En dat vinden wij zonde van de genoemde lezenswaardige artikelen van het Streekarchief, die zeker het bewaren waard zijn.

Omdat wij de illusie koesteren dat onze "Bùrtjes" een langer leven beschoren zijn nemen wij graag de gelegenheid te baat dit artikel over te nemen, overigens met welwillende instemming van de heer van Donschot die deze mogelijkheid zelf aanreikte. Dat wij hopen dat ook dit een jaarlijkse traditie wordt behoeft geen betoog.

HB.

De klok honderd jaar teruggezet: Hooge en Lage Zwaluwe in 1887

Laten wij eens een blik in een ver verleden werpen en daarbij enkele facetten uit het leven in 1887 belichten.

In de loop van 1887 nam de **bevolking** af van 4257 personen naar 4230.

Uit de sterftecijfers blijkt onder meer, dat er 9 kinderen levenloos zijn aangegaven, op een totaal van 156 geboorten.

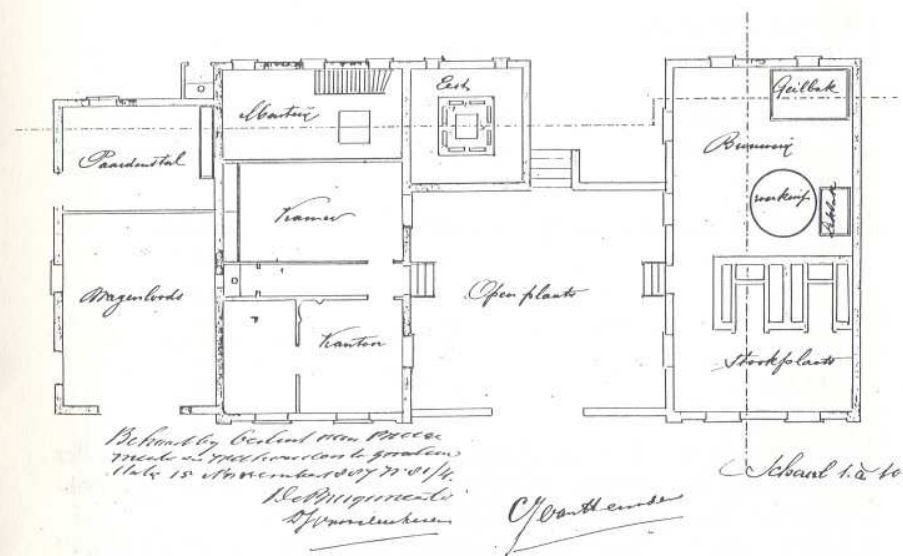
Wat de **financiën** betreft, mocht het gemeentebestuur niet klagen: de ontvangsten over 1887: f 22.092,87½ en de uitgaven f 19.314,79, zodat er een batig slot was van f 2.778,08½. Misschien zullen deze bedragen bij sommigen een glimlach op het gezicht toveren, maar ten opzichte van nu is er natuurlijk heel wat veranderd. Zo was het aantal **personeelsleden** ter sekretarie erg beperkt: de sekretaris, de ontvanger en de bode stonden op de loonlijst. Sekretaris en tevens ontvanger was A.J. Vos en als gemeentebode trad J.B. Hofman op. Deze laatste kreeg bovendien nog een vergoeding wegens het schatten van lokalen, waarin sterke drank in het klein werd verkocht. Toch waren er nog méér personeelskosten, zoals voor de veldwachters (W. Osterwalder te Lage Zwaluwe en D. Bekkers te Hooge Zwaluwe), de nachtwakers (Jan Markus, J. van den Biggelaar, G. Nollen en C. Marcus) en twee klokkenisten: F. van der Wei en B. Kooimans.

Ook de plaatselijke dokter, W. Götte, kreeg van gemeentewege een beloning, waarvoor hij armlastigen kosteloos diende te verzorgen in geval van ziekte en waarvoor hij zich tevens diende te belasten met de doodschouw. Tenslotte kregen ook de onderwijzers van de drie **openbare scholen** hun salarissen uitbetaald van gemeentewege. Overigens ontving de gemeente 'n forse vergoeding van het rijk in de onderwijskosten en bovendien zorgde de heffing van schoolgelden voor een aanzienlijk bedrag aan inkomsten.

De drie openbare scholen stonden resp. in Hooge Zwaluwe (hoofd der school was A. Daeleman), Lage Zwaluwe (hoofd: C. de Graaff) en de Groenedijk (hoofd: J.B. Janssen). Qua aantal leerlingen waren de scholen ongeveer van gelijke grootte: Hooge en Lage Zwaluwe hadden ieder gemiddeld 128 leerlingen en Groenedijk 113.

Tenslotte was er nog een openbare school te Moerdijk, waarvan de kosten gedeeld werden met de gemeente Klundert.

Wat de **bestaansmiddelen** betreft is in het overzicht over 1886 een opsomming gegeven van de ambachten en fabrieken. Grotendeels geldt hetzelfde voor 1887 (één rietdekker, één koperslagerij en twee bakkers minder, één metselaar en één schoenmaker meer). Tevens kwam er een bierbrouwerij in de gemeente. C.J. van Heusden uit Ginneken liet deze bouwen op een weiland naast de Kerkdijk te Hooge Zwaluwe. Ook de Vissersvloot bleef bestaan uit acht schepen.

Plattegrond van de bierbrouwerij, waarvoor C.J. van Heusden in 1887 een hinderwetvergunning vroeg.

Laten we in dit overzicht eens wat dieper op de gegevens over de **landbouw en veeteelt** ingaan. In 1887 waren 855 Ha. in gebruik voor de akkerbouw en 1874 Ha. voor de veeteelt (weide- en hooilanden).

Voor de houtteelt waren 190 Ha. in gebruik, waarvan 110 Ha. bestonden uit grienden. De navolgende gewassen kwamen voor: tarwe (295 Ha.), aardappelen (215 Ha.), haver (130 Ha.), rogge (54 Ha.), bonen (25 Ha.), rode klaver (21 Ha.), vlas (20 Ha.), suikerbieten (16 Ha.), erwten (15 Ha.), boekweit (12 Ha.) en winterkoolzaad (10 Ha.). Meekrap, lange tijd een belangrijk produkt, was geheel verdwenen. Voor het bewerken van de grond was men nog geheel afhankelijk van echte paardekrachten.

Uit 1887 zijn een paar getallen bekend over de aantallen trekpaarden per gezin, waarbij onderscheid werd gemaakt tussen grondeigenaren en pachters:

Gezinnen met:	Eigenaren	Pachters
4 of meer bouwpaarden	7	21
2 of 3 bouwpaarden	12	23
1 paard of os	24	28

Verder is ook nog een overzicht bekend waaruit de grootte van de bedrijven enigszins blijkt: hierbij is geen onderscheid gemaakt tussen akkerland en weiland:

Landbouwers/veehouders met:	Eigenaren	Pachters
1 - 5 Ha.	46	52
10 - 15 Ha.	17	28
15 - 20 Ha.	10	17
20 - 30 Ha.	2	10
30 - 40 Ha.	--	6
boven 40 Ha.	--	2

Wat de veeteelt betreft golden de volgende aantallen: paarden (waaronder veulens) 263 stuks, rundvee 1106 stuks, waaronder 396 melkkoeien; bokken en geiten 78 stuks, schapen 27 stuks, varkens 210 stuks.

De pluimveeteelt stond op een laag pitje met 2900 hoenders, 375 eenden, 17 kalkoenen, 6 ganzen en 1 duiventil.

Voor de **afwatering** van de gronden zorgden vier stoomgemalen. Eén daarvan was in 1887 tot stand gekomen in de polder Schuddebeurs.

Al met al waren er weinig veranderingen in 1887 voorgevallen. Of dat ook in 1888 zo was, blijft voorlopig voor u en voor mij nog een open vraag.

G.J. van Donschot,
Streekarchief "Nassau-Brabant".

Stoomgemaal

in den polder

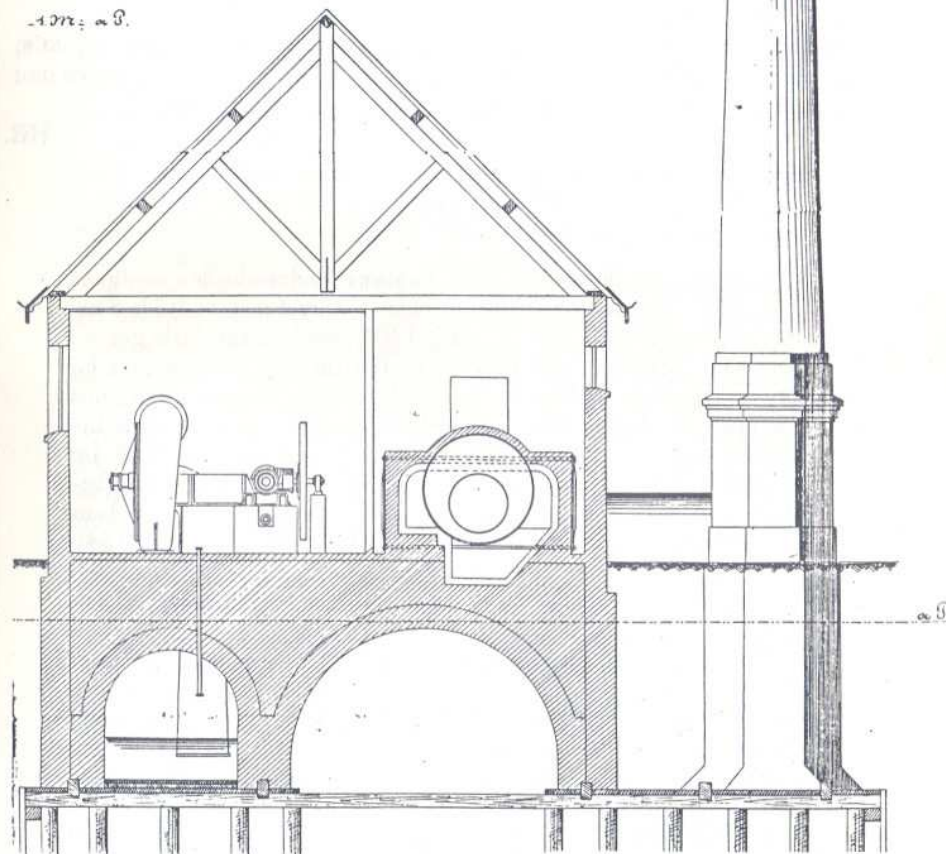
Schuddebeurs

Schaal: 1:50.

0,35 m. = 1
(Kogels punt van spanning)

Doorsnede c.d.

1,0 m. = 1

Tekening van het stoomgemaal, gebouwd in 1887.

SCHUTJES' BESCHRIJVING VAN DE ZWALUWSE PAROCHIES

L.H.C. Schutjes, in 1818 in Eindhoven geboren, was enkele tientallen jaren later pastoor te Orthen; een oeroude nederzetting onder Den Bosch.

Dat lijkt niet zo geweldig interessant, ware het niet dat hij op instigatie van de toenmalige bisschop van Den Bosch, Mgr. Zwijsen, een soort geschiedschrijving en dwarsdoorsnede maakte van het Bossche bisdom.

Dit groeide uit tot het vijf-delige standaardwerk "Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch".

Van elke plaats of parochie in deze diocesis beschreef Schutjes de sociaal-politieke en kerkelijke geschiedenis en toenmalige omstandigheden in de tweede helft van de 19e eeuw.

Ook de parochies van Hooge en Lage Zwaluwe hoorden daarbij. Immers, pas in 1956, op 2 februari om precies te zijn, gingen onze parochies over van 's-Hertogenbosch naar Breda.

De redactie vond het wel aardig om de aan de Zwaluwe gewijde pagina's, die dateren van de jaren '70 der vorige eeuw, in de Burt op te nemen en dan in facsimile, op de wijze zoals het in de vorige eeuw werd gedrukt.

HB.

ZWALUWE.

Zwaluwe, in hooge en lage Zwaluwe onderscheiden en thans gewoonlijk de Zwaluwe uitgesproken, schreef men oudtijds Swaluwe en Swaluwe. Den 1 april 1409 werd er een bode gezonden naar Reijinken van Brakel en Willem van Besoijen, om bij den gravenraad te Utrecht te verschijnen ter beraadslaging, hoe Zwaluwe het bekwaamst kan bedijkt worden, en over deze indijking bestaan er verschillende stukken van het jaar 1409. De schuddeborspolder ten jare 1572 bedijkt staat onder het bestuur van den dijkgraaf, en is in 1580 daarvan uitgifte gedaan aan Appelaer onder de gemeente Fijnaart. Den 4 juni 1542 is er sprake over de grensscheiding tusschen Swaluwe en Sevenbergen, en den 25 april 1575 wegens het opwerpen van een fort te lage Swaluwe.

De burgerlijke gemeente bevat, behalve verschillende polders, de dorpen hooge en lage Zwaluwe, benevens de gehuchten en buurten Gaat of Geute, Groenendijk, Helkant, Loonschedijk, Plantsoen en gedeelten van het dorp Moerdijk, en van het gehucht Elderrens of de Blaauwswalu; zij beslaat eene oppervlakte van 4905 bunders.

HEERLIJKHEID. — De heerlijkheid behoorde van ouds aan de graaflijkheid van Holland, en het adellijk geslacht van

Duvenvoorde was in het bezit van de ambachtsheerlijkheid. In 1376 splitste men de heerlijkheid in tweeën; Beatrix van Duvenvoorde met haren oudsten zoon, Willem van Daelhem heer van Dongen, gaf het goed de hooge Zwaluwe met toebehooren over aan Margriet van der Lippe, vrouwe van de Leek en Breda en aan haren zoon, van wien de hooge Zwaluwe overging aan het huis van Nassau. Beatrix behield de lage Zwaluwe, welk gedeelte der heerlijkheid in 1503 aan Jan van Daelhem ten deel viel. Om eenen bedreven manslag werden diens goederen, bij vonnis den 25 februari 1513 te Breda geslagen, verbeurd verklaard ten behoeve van Hendrik graaf van Nassau, waardoor de beide Zwaluwen weder in ééne heerlijkheid vereenigd werden. Deze hebben de Staten van Holland in 1611 als eene gunst aan Frederik Hendrik prins van Oranje opgedragen; later kwam zij aan Willem III koning van Engeland en stadhouder der Nederlanden, vervolgens is zij overgegaan aan den koning van Pruissen, doch keerde tot het huis van Oranje terug. Thans behoort de heerlijkheid aan het domein. — Volgens de aanwezige registers op het raadhuis te hooge Zwaluwe bestond daár oudtijds eene schepenbank.

Zonder te gewagen van den watervloed van november 1775 en van november 1776, die veel schade veroorzaakten, is het noodig den storm van 24 februari 1837 en vooral de windhoos van 19 augustus 1845 aan te teekenen, welke laatste ramp vele huizen en schuren omverwierp.

KERK VAN ZWALUWE. — De oude parochiekerk, den H. Joannes Baptista toegewijd, stond in de hooge Zwaluwe, werd vroegtijdig door de protestanten ingenomen en in 1630 gesloopt. In deze kerk, waarvan de prins van Oranje het collatierecht bezat, bestond één altaar. Volgens de kerkvisitatie van den bisschop Metsius den 2 sept. 1571 was er destijds pastoor Godefridus Henrici, en telde de parochie ongeveer 600 communicanten. In 1514 was de toestand dezer plaats minder gunstig; men telde toen slechts 200 communicanten met zestig haardsteden.

In de lage Zwaluwe bestond eene kapel, die ook door de protestanten ten hunne gebuike werd ingenomen.

Tijdens de invoering der zoogenaamde hervorming zag het in deze gemeente er treurig met de godsdienst uit: velen lieten zich in de dwaling medeslepen, en die in het Geloof standvastig bleven, verlieten meest allen hunnen geboortegrond, terwijl de weinige overblijvende katholieken elkander tot standvastigheid aanmoedigden en des nachts wekten om op zon- en feestdagen te Geertruidenberg de heilige Mis te gaan bijwonen. Dat de afval groot was, erkent Coppens, doch is zulks te verwonderen, vermits daár in vele jaren geen priester verschijnen kon.

Naauwelijks echter had de inval der Franschen in 1672 verzachting in de hatelijke plakaten gebragt, of oogluikend konden de Roomschen, wier getal steeds aangroeide, gebruik maken van de schuurkerk te Made. Omtrent eene eeuw later deed men pogingen op de Zwaluw een kerkhuis te mogen inrigten; dit verzoek werd in 1781 van de hand gewezen. Zes jaren later wendden de katholieken zich op nieuw tot de Staten, die in 1787 toestonden, dat de schuur van zekeren Peter Omens in de hooge Zwaluw tot bidplaats kon gebruikt worden; doch hetzelfde jaar den 13 julij volgde een Statenbesluit en verwees de geloovigen naar de schuur van de weduwe Adam Canters op het Plantsoen in de nabijheid van de lage Zwaluw, om die tot een bedehuis in te rigten. Hoe gelukkig waren die echt katholieken, toen zij in december 1787 onder dat nietig dak den Koning der koningen mogten aanbidden. In 1799 legde men bij deze schuurkerk een kerkhof aan en het volgende jaar prijkte een torentje op dat bedehuis, hetwelk sedert dien tijd merklijk verbeterd is. Deze kerk staat thans onder aanroeping van den H. Willibrordus.

PASTOORS VAN ZWALUWE.

1571. GODEFRIDUS HENDRICKS of Henrici wordt door Coppens Godefridus Monen genoemd.
 1579. VERMEULEN is in het onzekere jaartal 1579 door Coppens aangehaald.
 1671—1787. Pastors van de Made.
 1787. MATTHEUS v. HOOFF v. *Zevenbergen*. - † 12 aug. 1798.
 Van Hooft werd de eerste pastoor der herstelde parochie Zwaluwe, en stierf plotseling den 12 augustus 1798 in den ouderdom van 48 jaren.
 1798. WILHELMUS SWAANS van *Vlijmen* werd in 1782 kapellaan te Oirschot, in 1794 pastoor van Hedel, en kreeg den 1 september 1798 de institutie als pastoor van Zwaluwe. In 1800 vindt men 49 eerste communicanten als leden der broederschap van de gedurige aanbidding opgeteekend, terwijl er in 1799 slechts 29 neo-communicantes staan vermeld.
 1812. CORN. HUBERT v. D. BOSCH v. *Udenhout*. — 1824 afst.
 Van den Bosch, in 1799 kapellaan te Geldrop, werd in 1809 pastoor van Hedel. Onder dezen herder is in 1816 de kapellanie opgericht.
 1824. WILHELM. PRIEMS van *Tilburg*. — † 12 maart 1831.
 Priems werd in 1812 kapellaan te Bergeik en in 1819 pastoor van Hulsel.

1831. JOAN. BALD. LATHOUWERS v. *Bokhoven*. -- † 15 april 1871.
 Lathouwers, geboren 13 november 1796, werd in 1819 kapellaan te Oisterwijk en in 1822 te Waalwijk. Tijdens dezen pastoor is de hooge Zwaluwe tot eene afzonderlijke parochie verheven, terwijl reeds den 29 januarij 1859 aan de nieuwe parochie te Moerdijk een gedeelte van Zwaluwe was afgestaan.
 1871. JACOBUS WIJNE van *Zwaluwe*, geboren 18 jan. 1826, werd in 1852 kapellaan te Dussen en in 1855 te Boxtel.

KAPELLANEN VAN ZWALUWE.

1816. Gerard. Verhoeven van 's *Bosch*. — 1826 p. Veldhoven.
 1826. Cornelius Swerts van *Vessem*. — 1833 p. Netersel.
 Swerts werd in 1821 assistent te Enschoot.
 1833. Theod. de Hoog van *Nieuwhuik*. — 1843. k. Zevenbergen.
 1843. Joannes Smits van *Asten*. — 1854 k. Loonopzand.
 1854. Joan. van Brussel van *Lierop*. — 1860 p. Gassel.
 Van Brussel werd in 1842 kapellaan te Rosmalen, in 1844 te Dinther en in 1848 te Raamsdonk.
 1860. Andreas de Louw van *Geldrop*. — 1871 k. Boxtel.
 De Louw is den 12 december 1830 geboren.
 1871. Joannes Baptista Mommersteeg van *Vlijmen*, geboren 27 augustus 1844, was in 1870 assistent te Zwaluwe.

PAROCHIE HOOG-ZWALUWE.

Deze nieuwe parochie, den 19 maart 1867 aan de moederkerk te Zwaluwe ontnomen, bestaat uit de gehuchten hooge Zwaluwe en Helkant met eene katholieke bevolking van 742 zielen en 558 communicanten (1 januarij 1869). De bevolking van Helkant is uitsluitend katholiek, slechts twee huisgezinnen uitgenomen; doch die van hooge Zwaluwe is gemengd. De benaming van hooge en lage Zwaluwe duidt slechts de meerdere of mindere verwijdering van den waterplas aan, terwijl de Helkant, tegen Made grenzende, eene nog hoogere ligging en heling aantoonst.

De zeer groote afstand, vooral van het gehucht Helkant, van de moederkerk, deed den kerkvoogd besluiten deze nieuwe parochie op te rigten; doch groote moeilijkheid onstond er wegens de plaatsing der nieuwe kerk. Zeer wijselijk was de kerk op zekeren afstand van de hooge Zwaluwe in de rigting van het gehucht Helkant reeds gebouwd, toen de kapellaan van Raamsdonksveer P. H. Klijsen den 21 augustus 1865 van den bisschop in last kreeg zich met de nieuwe parochie te bemoeijen. Hierop volgde den 24 oktober 1865 de benoeming tot rec-

tor, den 19 maart 1867 tot deservitor en den 26 maart daar-aanvolgende tot pastoor van hooge Zwaluwe.

Van 1865 tot 1867 bewoonde de pastoor het huis van den kerkmeester, tot dat de nieuwe en zeer doelmatige pastorijs bij de kerk gereed was; hiervan was den 19 april 1867 de eerste steen gelegd. De met smaak aangelegde tuin belooft in de toekomst een waar genot.

KERK VAN HOOGHE-ZWALUWE. — De nieuwe parochiekerk, een fraai gebouw met eigenaardig spitsbogig gewelf, staat onder de bescherming van Willibrordus en Canisius. Gunstigen indruk maakt de aanblik in dit Godshuis, hoewel de voltooiing nog groote offers vordert. De doelmatig gekleurde gothische kerkramen, de nieuwe banken, het hoog altaar en het klein altaar aan O. L. V. toegewijd, geven reeds te kennen, dat men eenmaal een schoon geheel te wachten heeft. Het orgel is uit de kerk van Terheiden afkomstig, en uit erkentenis aan de donatrice der kerkklok is dezelve Maria Helena gedoopt.

Bij magtiging van den kerkvoogd verrichtte de pastoor den 12 november 1865 de inzegening der nieuwe kerk, droeg daar in denzelfden dag de H. Mis aan God op, en benediceerde den 8 februari 1867 het kerkhof bij de kerk.

PASTOORS VAN HOOGHE-ZWALUWE.

1867. PETRUS HUB. KLIJSEN van *Tilburg*, geboren 15 mei 1828, werd in 1854 assistent te Vessem, het volgende jaar kapellaan te Woensel en in 1857 te Raamsdonksveer. Na reeds in 1865 de zorg over de nieuwe parochie op zich genomen te hebben, volgde zijne aanstelling tot pastoor den 26 maart 1867, terwijl de inleiding den 1 april door den deken geschiedde.

==oOo==

DE VELDWACHTER VAN TOEN IN ZWALUWE

In mijn eerste artikel over dit onderwerp beloofde ik een vervolg.

Welnu daar voldoe ik gaarne aan, hoewel ik genoodzaakt ben een weinig van de titel af te wijken. Wat doet zich namelijk voor. Lezende in de geschiedenis blijkt dat vaak twee functies samengevoegd werden.

De veldwachter speelde soms voor nachtwaker en de nachtwaker, die uiteraard ook een commissie had, deed veldwachtersdiensten. Dit speelde namelijk in de raadsvergadering in 1834.

Door het overlijden van de veldwachter Johannes Edelman, was er een vacature te Lage Zwaluwe. Die vacature kwam tersprake in de vergadering van februari van dat jaar en men vroeg zich af of het wel noodzakelijk was die vacature op te heffen door het aanstellen van een veldwachter. Sommige raadsleden vonden van niet. Het was een tijd dat er bezuinigd moest worden en men had de laatste tijd nog al wat besteed aan vernieuwing van gebouwen zodat men slecht bij kas zat. Bovendien, en dat was een belangrijk argument, "overdag gebeurde er weinig en voor de nacht had men een nachtwaker".

Wat er overdag gebeurde kon ook de nachtwaker wel opknappen. Op grond van deze overwegingen werd besloten Z.E. de Gouverneur der Provincie voor te stellen die post (het aanstellen van een veldwachter) bij vervolg te doen vervallen. Dat is dan blijkbaar ook gebeurd want in de notulen van de jaren 34 en 35 leest men niets meer over de veldwachter.

Toch bleek men spijt van dat besluit te hebben, want in de notulen van 7 juni 1836 lezen we dat toch weer een voorstel wordt gedaan om per 1 januari 1837 een veldwachter aan te stellen.

En dan volgt de raadsvergadering van 26 september 1836 met het volgende besluit:

Burgemeester en assessoren der Gemeente Hooge en Lage Zwaluwe:

Overwegende dat een paar jaar ondervinding heeft geleerd, sedert welke de gemeente van Lage Zwaluwe zonder veldwachter geweest is.

Dat die gemeente van een zoodanigen beambte niet kan blijven verstooken, als zijnde dezelve te uitgestrekt om te gelijk met de Hooge Zwaluwe door den veldwachter dier gemeente en door de Marchaussee te Moerdijk genoegzaam en bestendig te kunnen worden besurveilleerd, zodat het ons verlangen zijn, zoude er wederom zoals te voren een politie beambte te Lage Zwaluwe werde aangesteld.

BESLUITEN

Burgemeester en assessoren deze gemeente uit te nodigen om aan Z.E. de Gouverneur dezer provincie de nodige voordracht te doen tot het mogen aanstellen van eenen veldwachter in de gemeente van de Lage Zwaluwe tegen 1 januari 1837 op een jaarlijks tractement van 182 gulden.

De Raad der Gemeente voornoemd.

In diezelfde notulen lezen we dan nog dat in de vergadering is bepaald dat, zodra de autorisatie van de Gouverneur is ingekomen om een veldwachter aan te mogen stellen, de vacature zal worden geplaatst in de Bredase courante en bij voorkeur op te roepen, gehuwden zonder kinderen. Ook dat wordt in de vergadering dus besloten.

Anno 1988 vragen we ons hoe het mogelijk is een gemeente twee jaar zonder veldwachter te laten zitten.

Men is toen ook tot de ontdekking gekomen dat het eigenlijk niet kan, ik heb er nog andere lectuur op nagelezen doch ik heb nergens kunnen ontdekken dat er abnormale dingen zijn voorgevallen. En wat te denken van een salaris van 182 gulden per jaar?

Een volgende keer iets over nachtwakers.

A. Lucas, Breda.

Het dorpsklooster

*Wat ga ik verhalen zijn herinneringen uit mijn jeugd
Dit te kunnen en mogen doen, doet mij veel deugd
Het is over het kloosterke daar dicht bij de kerk
Van waaruit de zusters van Liefde deden hun werk.*

*Zuster Antonio dagelijks bezig met haar zieken
Soms in de avond of in de nacht tot het morgen-krieken
Of het nu mooi weer was of slecht, door alle jaargetijden
Zag men zuster Antonio op haar rijwiel ter hulpe rijden.*

*Het waren zuster Antonio haar zieken, die liet ze niet wachten
Hen te kunnen helpen in smart en pijn daar waren haar gedachten
Steeds uur na uur was zij steeds tot helpen bereid
Bij de dorpsbewoners kreeg zij dan ook veel genegenheid.*

*Dan woonden in het klooster ook de zusters van de school
Men kende hen allen, zuster Theresia, Cecilia, zij waren een symbool
Zij hielpen de meisjes met rekenen en schrijven en gaven huiswerk
Vertelden ook vol devotie over Maria en hun binding met de kerk.*

*Zuster Alfonso was al oud deed haar werk in het kloosterke
Zorgde voor het eten, kuiste de boel en kocht spek van 't verreke
Het was bij het kloosterke in mijn jeugd dagelijks een komen en gaan
Want de deuren hebben jaren ook voor iedereen open gestaan.*

*Er straalde liefde uit alles wat men voor de medemens deed
Goed te mogen doen was hun opdracht gedaan door hun heer
Velen hebben in stilte van de zusterkes hulp mogen krijgen
Grote gezinnen als moeder de eindjes niet meer aan elkaar kon reigen.*

*De zusterkes zijn helaas uit het kloosterke allang weggegaan
Eerst gingen de zusterkes van de school, voor hen was geen baan
Heren en dames kwamen de nonnekes toen vervangen
Te mogen blijven in het dorpke was hun grote verlangen.*

*Te mogen blijven bij de mensen die men kende in vreugde en smart
Men moest gaan maar de mensen bleven in hun hart
Zuster Antonio mocht nog enkele jaren bij haar zieken blijven
Maar de nieuwe tijd kwam ook haar toen plots verdrijven.*

*Het dorpskloosterke staat er nog heel dicht bij de kerk
Maar er is geen zusterke meer dat er vindt enig werk
Zo is dat door de jaren met Brabantse kloosters gegaan
Bijna geen nonnekes meer en de kloosters leeg blijven staan.*

*Meestal zijn die kloosters groot of klein als woonruimte verhuurd
Het intieme is weg al zijn er nog wel die bleven ommuurd
De jongeren kennen de zusterkes niet om te kunnen bedenken
Dat al die nonnekes zoveel liefde aan de mens konden schenken.*

Adriaan van der Made,

+ 1983

HEEMKUNDEKRING "WILLEM SNICKERIEME"

Bestuur:

W.P.M. van Wezel	voorzitter
P.J.I. Marijnissen	sekretaris
M.J.A. Baselier	penningmeester

J. Bos	
P. den Dunnen	
P.J.J. van Leest	leden
A.M. Schuurmans	

Sekretariaat:

P.J.I. Marijnissen
Loonsedijk 27a
4926 RK Lage Zwaluwe
tel. 01684 - 2409

Vereniging opgericht 10 oktober 1985
Inschrijving Kamer van Koophandel Waalwijk V272.085

Contributie:

- volwassen leden: f 25,- per jaar
- overige tot dit gezin behorende leden: f 10,- p.j.
- 65-plussers: f 10,- per jaar
- leden, jonger dan 18 jaar en waarvan de ouders geen lid zijn: f 15,- per jaar

Giro: 52.54.620

Bank: 1267.13.229 (Rabobank Lage Zwaluwe, het giro-nummer van deze bank is 11.02.063)